

СУТНІСНІ СКЛАДОВІ РАЦІОГУМАНІСТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Георгій Балл

Не маючи змоги детально обговорювати тут **раціогуманізм** як світоглядну й методологічну орієнтацію, вельми важливу, зокрема, для психологічної науки і практики (низку аспектів даної теми висвітлено у [2 – 6]), зупинюсь на найсуттєвіших, як на мене, складових вказаної орієнтації.

Перша складова визначається тим, що обговорювана орієнтація є передусім проявом **гуманізму**. При цьому останній, у його практичному вияві, трактується як поєднання **гуманності** (базованого на емпатії надання допомоги людям /а також, за змоги, іншим живим істотам/ та їхнім спільнотам у безпосередньому полегшенні їхніх страждань і різнобічному покращенні умов їхнього життя) та **діалогічної взаємодії** з людьми та їхніми спільнотами як партнерами (що передбачає повагу до них і **фасилітацію** – підтримку їхньої активності, яка б сприяла розкриттю і примноженню їхніх власних конструктивних здатностей, творчому освоєнню ними надбань культури). Вдаючись до старовинної алегорії, можна спрощено схарактеризувати дві позначені вище сторони гуманізму, сказавши, що голодному треба дати і рибу (задля нагального вгамування голоду), і вудку, аби надалі він міг здобувати рибу сам. Проте ця алегорія віддзеркалює лише елементарний рівень гуманізму; на вищих рівнях останній передбачає (в термінах Абрагама Маслоу [11]) допомогу партнерам не лише у задоволенні – зараз і згодом – їхніх дефіцитарних потреб, але й у їхньому прилученні до переживання й реалізації **буттєвих цінностей** – добра, істини, краси, справедливості, досконалості тощо. Сама гуманістично орієнтована активність постає такою реалізацією для суб'єкта цієї активності, даючи йому – попри неминучі труднощі і втрати – високу радість. Отже, гуманістичний підхід є не однією альтруїстичним, а радше (про що писав Маслоу) таким, що трансцендує дихотомію егоїзму й альтруїзму.

Добре розкриває етичний зміст повноцінно освоєного особою гуманізму (у трактуванні, що розглядається тут) А.В. Ахутін: „Не: жити так, щоб давати жити іншим, приборкувати свою пристрасть і пристрасть іншого... – а – знайти у сутності своєї вільної самобутності потребу у вільному самобутті іншого як іншого, коли я не обмежую свою дільницю, щоб дати місце іншому, але й до нього висунути вимогу відповідного самообмеження, а прагну його вільного саморозкриття, у якому лише і сам я можу існувати” [1, с. 153]. Як бачимо, наведені положення чітко фіксують відмінність гуманістичної орієнтації у світосприйманні та в мотивації соціальної поведінки від орієнтації ліберальної („живи й давай жити іншим”) – що, звичайно, не виключає переваг ліберальної орієнтації над авторитарною. Є цікавим і наступний коментар Ахутіна: „Інший, інше тут – зовсім не тільки (і навіть не стільки) інша людина. І я сам є інший для себе і повинен до цього себе іншого ставитись «етично»” [там само].

Щоправда, можуть сказати, що гуманістична орієнтація, як вона постає у процитованому висловлюванні Ахутіна, доступна небагатьом, а отже як вимога, адресована усім людям, – утопічна. На мій погляд, однак, такий закид був би слухний, якби ця вимога висувалась як обов'язкова для виконання, як **норма-стандарт**; але цей закид не є обґрунтованим за трактування вказаної вимоги як **норми-ідеалу**, коли постулюється лише необхідність наближуватись до її виконання (згадані різновиди норм та їхня роль у регулюванні процесу особистісного розвитку розглянуто у [2]). Переважний інтерес саме до ідеалів є характерним для філософської антропології. Як писав у XVIII ст. Джамбатиста Віко, „філософія розглядає людину такою, якою вона **має бути**” (цит. за [12, с. 216]). Та якщо філософи (включно з А.В. Ахутіним) зосереджуються на ідеалах, на опрацюванні їхнього змісту, то головна місія психологів (принаймні, гуманістично орієнтованих) інша – простежувати можливості, шляхи,

варіанти, закономірності руху до ідеалів і (коли йдеться про практичний вимір психології) допомагати у цьому русі.

Друга виокремлювала в обговорюваній орієнтації складова (яка, власне, дає підставу називати цю орієнтацію не просто гуманістичною, а **раціогуманістичною** – за ототожнення понять **ratio і розум**) передбачає:

– визнання **інтелектуальної культури** (найпослідовніше втіленої у науках – „точних” і гуманітарних, а також у філософії) одним із найважливіших надбань людства і максимальне використання цього багатства, у його гармонійній взаємодії з іншими складовими культури, у пізнавальних і практичних цілях;

– спирання на **гармонійний інтелект**. Останній (у його досить розвиненій формі): а) не зводиться до стандартизованих елементів, відомих під назвою **розсудку**, а постає як творчий, готовий до роботи із суперечностями **діалектичний розум**; б) налаштований на якнайповніше та якнайглибше охоплення світу із доланням часових, просторових і змістових обмежень; в) становить єдність дискурсивних та інтуїтивних складових.

Є істотним, що визнання (і навіть підкреслювання) значущості інтуїції як обов'язкової складової творчого мислення й гармонійного інтелекту цілком лежить у річищі раціогуманістичної орієнтації. Прочитую тут Д.І. Дубровського, який вказує на сумісність інтуїтивних (іраціональних у своєму експліцитному вияві) механізмів творчого мислення із тим, що „готовий продукт творчості, який має істотну соціальну цінність, – це нова, **унікальна цілісність** і отже, за своєю суттю, раціональна якість, що протистоїть хаотичному, тому, що розкладається, аморфному, суб'єктивістському, абсурдному” (цит. за [14, с. 10]). Пов'язуючи обговорюване питання з етичною проблематикою, нагадаю тезу Ю.А. Шрейдера, за якою сумління „є не що інше як моральна інтуїція, котра долає обмеження розсудкового підходу до моральних суджень” [17, с. 197]. Звертаючись же до проблем філософської прогностики, наведу висновок А.П. Назаретяна, отриманий на базі узагальнення результатів досліджень екологів, економістів, політологів: “за досягнення деякого оптимального обсягу інформації, що використовується у процесі вироблення рішення..., грамотні прагматичні оцінки зникаються з моральнісними (в оригіналі – “с нравственными”)” [13, с. 133]. На жаль, однак, рішення, що їх вважають прагматичними ті, хто їх приймає, здебільшого не є грамотними (принаймні з погляду віддалених наслідків) навіть за суто розсудкового, формалізованого підходу; відповідно, про моральність цих рішень найчастіше годі й згадувати.

Висновок Назаретяна має узагальнювальний, усереднювальний характер. Коли ж керуватися **розумним** (раціональним, у прийнятому тут поглибленому сенсі) підходом щодо кожної конкретної ситуації, то оптимального рішення вдасться досягти, швидше за все, на базі взаємодії, **діалогу прагматичної** (логічно обґрунтованої) **та інтуїтивної** (такої, що підкоряється голосу сумління, якщо ситуація є етично значущою) **позицій**. Справді, такий діалог дозволяє пом'якшити специфічні вади кожної із зіставлених позицій, компенсуючи їх перевагами іншої. Йдеться про брак урахування у свідомо використовуваній моделі ситуації її аспектів, що не вписуються в цю модель, але схоплюються інтуїцією; натомість остання не є чутливою до закономірностей, яких не можна встановити поза науковим дослідженням. Йдеться також про упередженість носія інтуїтивної позиції – упередженість, якої він сам не усвідомлює, але яку виявляє логічний аналіз ситуації. Тому бажано, щоб інтуїція перевірялась логікою, а логіка доповнювалась інтуїцією.

Третя суттєва складова раціогуманістичної орієнтації передбачає її **поширення на взаємодію підсистем культури**. Як писав В.С. Біблер, „моє мислення є культурним (і філософськи осмислює свою культурність), коли воно здатне постійно розвивати нескінченні потенційні резерви не лише моєї власної, але й іншої логіки” [7, с. 407-408]. Практично для професіонала, який працює з людьми (зокрема, для психолога), обговорювана орієнтація означає, що партнером, з яким бажано встановити діалогічну взаємодію, є не тільки клієнт, досліджуваний, учень тощо, а й, скажімо, представник іншої сфери культури, іншої галузі знань, іншого теоретико-методологічного підходу. У світоглядній же сфері ставиться під сумнів трактування (що склалося протягом сторіч) гуманістичного світогляду як альтернати-

вного стосовно релігійного та природничонаукового. Звичайно, є необхідним визнання реальних розбіжностей цих світоглядних орієнтацій – але не перебільшення розходжень, зумовлене упередженістю й необізнаністю (або знайомством, головним чином, із вульгаризованими версіями критикованих орієнтацій). Є необхідною **толерантність**, яка знайшла прекрасний вияв у принципі, прийнятому нещодавно римо-католицькою церквою щодо спілкування з іншими конфесіями: „задоволення тим, що нас об'єднує, і повага до того, що нас роз'єднує” (цит. за [10, с. 147]). Проте є очевидною і недостатність обмеження толерантністю. „Мало просто поважати один одного, – вказує В.В. Іванов. – Треба шукати шляхи зближення” [9, с. 7]. Зближення ж вимагає змістовної взаємодії між партнерами і між обстоюваними ними позиціями, інакше кажучи – **діалогу**. М. Рац слушно зазначає, що толерантність становить „умову мирного співіснування”, тоді як для розвитку є потрібним діалог [16, с. 27].

У застосуванні до психології (академічної та практичної) охарактеризована у попередньому абзаці третя складова раціогуманістичної орієнтації постає як **принцип самозастосовуваності гуманістично орієнтованої психології** – самозастосовуваності, звичайно, не в тому сенсі, що вона застосовується сама собою, а в тому, що характерними для неї орієнтирами психологи мають керуватися у різних сферах своєї професійної діяльності, зокрема й у рамках взаємодії психологічних напрямів і шкіл. Значущість цього принципу найкраще ілюструють негативні приклади. Зокрема, О.Т. Соколова ремствує з приводу того, що деякими пострадянськими діячами, котрі ідентифікують себе як гуманістів, „ідеї свободи, добра, любові... декларуються із тим самим фанатизмом, який ми добре пам'ятаємо з часів панування комуністичної ідеології” [8, с. 164]. Подібні явища мають місце й на Заході. На підтвердження цього пошлюсь на Т. Грінінга – відомого представника американської гуманістичної психології. Одну з причин серйозних труднощів, яких вона зазнала, він вбачає у надмірному „протиставленні себе іншим течіям” і в „антиінтелектуалістичному настановленні” (цит. за [15, с. 6]).

Набагато детальніше принцип самозастосовуваності гуманістично орієнтованої психології описаний у статті [6]. Тут відзначу лише сутнісний зв'язок даного принципу з обґрунтуванням підвищених вимог до психологічної культури професіонала, який працює з людьми (особливо, психолога чи педагога). Це питання розглянуто у книжці [5] зі спиранням на його аналіз Я.Л. Коломінським, В.В. Рибалкою, В.А. Семиченко.

Література

1. Ахутин А.В. Записки из-под спуда // АРХЭ: Культуро-логический ежегодник. – Вып. 1. – Кемерово: Алеф, 1993. – С. 113-156.
2. Балл Г.А. Психология в раціогуманістической перспективе: Избр. работы. – К.: Основа, 2006. – 408 с.
3. Балл Г. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 3-14; 2007. – № 2. – С. 14-26; 2007. – № 6. – С. 3-16.
4. Балл Г.О. Принципи сучасного гуманізму і психологія // Горизонты образования (Севастополь). – 2007. – № 3. – С. 7-18.
5. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Вид. 2-е, доповнене. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2008. – 232 с.
6. Балл Г.А. Принцип самоприменимости гуманистически ориентированной психологии // Горизонты образования (Севастополь). – 2008. – № 2.
7. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
8. Влияние современной американской психологии на практическую психологию в России / Под ред. М. Котэ и А.Г. Лидерса: Спец. приложение к «Журналу практического психолога». – М., 1998. – 220 с.
9. Иванов В.В. Гуманитарные науки и будущее современной цивилизации // Обществ. науки и современность. – 2007. – № 2. – С. 5-12.

10. *Левин Г.Д.* О принципах диалога материалистов с верующими // *Вопр. философии.* – 2007. – № 6. – С. 146-150.
11. *Маслоу А.* Новые рубежи человеческой природы. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
12. *Махлин В.Л.* Философия гуманитарных наук // *Философия науки. Методология и история конкретных наук: Учебное пособие.* – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – С. 194-220.
13. *Назаретян А.П.* Интеллект во Вселенной: истоки, становление, перспективы: Очерки междисциплинарной теории прогресса. – М.: Недра, 1991. – 222 с.
14. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре: Материалы «круглого стола» // *Вопр. философии* – 2003. – № 12. – С. 3-52.
15. Психология с человеческим лицом: Гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – 336 с.
16. *Рац М.* Диалог в современном мире // *Вопр. философии.* – 2004. – № 10. – С. 20-32.
17. *Шрейдер Ю.А.* Этика: Введение в предмет. – М.: Текст, 1998. – 272 с.